

Anne Alexander: ”Ett fritt fosterland och ett lyckligt folk”

[Ur [Jacobin magazine](#), nr 50, sommar 2023. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Iraks kommunistiska rörelse har överlevt nio decennier fyllda av tragedier och kortvariga framgångar. Kan den forma det nya Irak?

Socialistiska organisationer fick uthärda mycket under 1900-talet, men få hade det värre än det Irakiska kommunistpartiets (IKP:s) medlemmar. Partiet grundades 1934 och har överlevt hårt förtryck under både monarkin och den baathistiska diktaturen.

En gång var de irakiska kommunisterna samlade i en av arabvärldens största bildningar. I slutet av 1950-talet hade de det bäst organiserade partiet i Irak med en stark folklig bas, och verkade stå på randen till statsmakten. Men inom två decennier hade deras medlemmar mördats, torterats eller omvänt av en regim som gjorde anspråk på den arabiska socialismens mantel.

Ett frö till irakisk kommunism överlever än idag, om än med mycket svagare närvaro på den politiska scenen. IKP:s webbplats är fortfarande försedd med parollen som prydde partiets press under dess glansdagar: ”En fri nation och ett lyckligt folk”. Partiet placerar sig nu som navet i en allians mellan nya politiska partier som uppstod ur Tishreenrörelsen, den folkliga revolt som bröt ut i oktober 2019, och strävar efter en ledande roll i det de kallar den ”medborgerliga rörelse” som går mot den ”etno-sekteristiska staten”.

Men IKP:s historia innefattar även en del mer komplicerade arv. Även om partiet led under det baathistiska styret, så anpassade sig också större delen av dess ledarskap till regimen, genom att 1973 ansluta sig till Nationella progressiva fronten. Det bidrog till att den sekulära vänstern i Irak så småningom överflyglades av islamistiska strömningar.

IKP:s nuvarande avvisande av *muhassasa*, det kvotsystem som fördelar regeringsutnämningar och statliga resurser längs sekteristiska linjer, slätar över dess beredvillighet 2003 att ansluta sig till det av USA tillsatta Irakiska regeringsrådet som betecknade systemets början. Mer nyligen, året innan Tishreenupproret, slöt IKP en valallians med den islamistiska sadriströrelsen.

Återspeglar denna kameleontliknande förmåga att anpassa sig bara opportunistiskt från de irakiska kommunisternas sida? Partiets flexibilitet gällande allierade ska inte dölja kärnan i IKP:s politiska projekt: en rad idéer om statsbyggande som det envist har drivit under större delen av 80 år. Den nuvarande versionen av denna vision inbegriper skapande av en demokratisk, sekulär ”institutionell rättsstat”. Huruvida den kommer att komma till stånd, huruvida IKP kommer att få någon roll i en sådan samhällsordning verkar mer tveksamt än någonsin.

En vision för Irak

Under decenniernas gång har vissa övergripande idéer om teori och praktik flätats samman i partiet. En är tanken om att målet för dess kamp är att finslipa en oberoende stat som kan tjäna det irakiska folkets behov. Det har ofta sammanstrålat med en distinkt irakisk – snarare än panarabisk – nationa-

lism, som omfattar en mångfald språk, religioner och kulturer i Iraks arabiska och kurdiska regioner.

Det var ett kraftfullt tema i partiets stöd till Abd al-Karim Qasim, ledaren för Fria officerares och civilas rörelse som störtade monarkin 1958. Qasims levnadshistoria, från hans arbetarursprung till hans blandade sunni-shiamuslimska och arabisk-kurdiska härkomst, hjälper till att förklara hur han för vissa kom att personifiera ett ideal av vad en oberoende irakisk stat skulle vara.

En andra, besläktad tanke som kännetecknar partiets förhållningssätt är påståendet att staten spelar en positiv roll genom att stöda den ekonomiska utvecklingen i ett samhälle som i någon mån är ”underutvecklat”. De som stöder denna vision hänvisar ofta till Qasims sociala reformer som ett exempel att följa.

På 1950-talet talade IKP:s språkrör om behovet att utrota ”feodalismen” bland de stora jordägare som dominerade monarkins politiska institutioner. På senare tid har partiets ekonomiska program betonat blygsamma reformer, inklusive skapandet av en blandekonomisk ”social marknad” med mer rättigheter för fackföreningar och ett förbättrat välfärdssystem som sägs vara lämpligt för ett land i den fas i kapitalismens utveckling som Irak befinner sig i.

Strategisk inriktning

Det internationella politiska klimatet färgade en stor del av IKP:s inriktning. Under kalla krigsperioden fogade sig partiet, i den marxistiska ortodoxins namn, efter Sovjetunionens geopolitiska intressen. Och årtionden senare använde IKP:s ledare till stor del samma språkbruk för att på ett pragmatiskt sätt arbeta tillsammans med den amerikanska ockupationen 2003.

Senare medgav förvisso partiet att det sätt på vilket Saddam Hussein störtades för de flesta irakier ledde till uppoffringar som ”översteg fördelarna”. Men IKP verkar fortfarande sikta på reformer som är förankrade i de liberala traditioner för statsbyggande som Washington också påstår sig stöda. Det kan verka vara en överraskande slutsats att dra om ett parti med en lång historia av masspolitik. Men under IKP:s hela historia har det underordnat vanliga människors politiska arbete under sin storslagna strategiska inriktning.

IKP har inte varit ensamt i detta förhållningssätt. Ända sedan motståndsrörelsen mot den brittisk-stödda monarkin bröt ut efter Andra världskriget har panarabiskt nationalistiska, islamistiska och kommunistiska strömningar tävlat om lojaliteten från de samhällsskikt varifrån de hämtade sina kadrer och sin folkliga bas, från arbetarklassen till olika delar av medelklasserna, både traditionella och moderna. När de inte har haft makten har alla de tre strömningarna betraktat massmobiliseringar mot det politiska systemet som hjälpmedel, och som en murbräcka för att röja vägen för sitt eget inträde i statens korridorer.

Kommunismen i Najaf

När 1958 års revolution lät IKP framträda öppet hade det varit aktivt som ett underjordiskt parti i mer än två decennier. Fram tills dess monarkin hade störtats, förtryckte den IKP och de fackföreningar där partiet spelade en ledande roll. 1949 hängdes partiets generalsekreterare, Fahd, offentligt i Bagdad tillsammans med två av sina kamrater – och deras kroppar lämnades kvar i flera timmar som varning.

Under 1950-talet var kommunistpartiet väletablerat i Najaf, och det spelade en central roll i vågen av massprotester som skakade staden 1956, då agitation mot Storbritanniens, Frankrikes, Israels gemensamma angrepp på Egypten svepte genom Irak. Historikern Hanna Batau framhåller de hårda sociala motsättningar i staden på 1950-talet som skapade en rik grogrund för kommunisternas framsteg: ”Najaf var, precis som den hade varit i århundraden, fortfarande platsen för förtryckande rikedom och förfärlig fattigdom [och] ... på en och samma gång centrum för en ytterst envis religiös traditionalism och pådrivande för de mest avancerade revolutionära idéer.”

Kommunisterna var starkt rotade i korsningen mellan en ung generation från prästfamiljer, den traditionella medelklassen och stadens moderna medelklass. De hade också värdefulla band till den lokala domarkåren: sonen till stadens domare var medlen, och man kunde räkna med att hans far gav lindriga straff till kadrerna. Partiet hade också en stark bas bland läkare, som fick starkt stöd genom att behandla fattiga gratis.

Under samma period uppstod en liten kärna till den första irakiska shiamuslimska organisationen, Dawapartiet. Försöken att erövra samma publik som IKP gjorde ett stort avtryck på tänkandet hos dess främste teoretiker, Mohammad Baqir al-Sadr, en ledande shiapräst och farbror till Muqtada al-Sadr.

Baqir al-Sadr grep sig an med teman som västkolonialismen, islams förfall, behovet att ta itu med fattigdom för att förekomma kommunismens framväxt, och förlusten av Palestina. Han betonade möjligheten för islamiska ideal att erbjuda en grund till framsteg och utveckling, och uppmanade *ulema*, eller religiösa lärda, att engagera sig direkt i politiken.

Folket och staten

De frön som planterades av Baqir al-Sadr bar frukt en generation senare. På den tiden konkurrerade kommunisterna och baathpartiets panarabiska nationalister allra hårdast om Iraks gator och arbetsplatser. I sin månadsrapport för augusti 1958 beskrev den brittiske generalkonsuln i Basra oroligt otåligheten hos hamnmyndighetens arbetsstyrka och de nu utbredda uppfattningarna bland irakiska arbetare.

Enligt generalkonsuln ansåg arbetarna att de lägre arméofficerarnas sammansvärjning, som några veckor tidigare hade störtat monarkin, innebar en grundläggande förändring i förhållandet mellan folket och staten: ”Nu är regeringen ’folket’, och eftersom folket och arbetarna är samma sak, betraktar nu de sistnämnda sig själva som ansvariga.”

Basra var inte det enda ställe där den politiska temperaturen steg. Översättare vid BBC:s övervakningsstation la märke till vrålet från de jättelika folkmassor som hälsade Abdul Salam Arif, ställföreträdande befälhavare för den kupp som störtade kung Faisal, när han reste runt i landet.

När han den 3 augusti talade till en demonstration jublade publiken varje gång han tog en andningspaus. Han försäkrade sin publik att det hädanefter ”inte skulle finnas någon diskriminering, privilegier eller klasser. Det finns inga kungligheter, paschor, eller excellenser, utan frihet, rättvisa och jämlikhet mellan män och kvinnor.”

Från revolution till förtryck

Tjänstemän i London och Washington blev också oroade av den demagogi som den panarabiske nationalisterna Arif, från kretsen kring Egyptens Gamal Abdel Nasser, spred. Men de ansåg det vara ännu mer bekymmersamt att upptäcka att det irakiska kommunistpartiets underjordiska organisationer nu höll på att utvecklas till en verklig masskraft i landets politik.

Under monarkin hade partiet varit förbjudet och förföljt. Nu samlades tusentals kring grupper där IKP-medlemmar hade ett starkt inflytande, såsom fackföreningar, de Folkliga motståndsstyrkorna, studentförbund, Fredskämparna, Irakiska kvinnoförbundet och Demokratiska ungdomsfederationen. Kommunistiska massorganisationer stod jämte Abd al-Karim Qasim mot baathpartiets panarabister, som drev på för att Irak skulle gå samman med den Förenade arabiska republiken, som efter enandet av Egypten och Syrien leddes av Nasser.

Men när revolutionen nådde en avgörande kris på våren 1959, undvek IKP en geopolitiskt laddad konfrontation med Qasim om att kommunistiska ministrar skulle tas med i regeringen, och det trots att partiet dominerade gatorna. Moskva uppmanade till kompromisser och partiets ledare gav upp istället för att bygga folkliga maktorgan som kunde ha utmanat staten underifrån.

Fyra år senare, i februari 1963, tog baathisterna hämnd på både Qasim och kommunisterna. Baathpartiet iscensatte en kupp som följdes av en summarisk avrättning av Qasim och en våg av blodigt förtryck mot IKP. Massmorden på IKP-medlemmar och sympatisörer försvagade organisationen allvarligt, även om den fortsatte att vara verksam i hemlighet.

Mot decenniets slut hade det baathistiska styret stabiliserats och dess ledarskap bildade en diplomatisk allians med Sovjetunionen, under sökandet efter teknisk hjälp för att utveckla oljeindustrin medan de förberedde en nationalisering av Irakiska oljebolaget. Uppmuntrade av Sovjetunionen slöt kommunisterna 1973 en delvis fred med regimen genom en uppgörelse vid namn Nationella progressiva fronten.

Nu gick IKP med i regeringen som underordnad partner till Baathpartiet. I praktiken innebar Nationella progressiva fronten att kommunisterna anpassade sig till den förtryckande och alltmer sektaristiska regimen. När Saddam Hussein i slutet av 1970-talet besegrade sina baathistiska rivaler och upprättade en enmansdiktatur, vände han återigen den baathistiska rörelsen mot kommunisterna. Den ojämlika samverkan avslutades med massavrättningar av partimedlemmar.

Islamistiska mobiliseringar

IKP:s pakt med Baathpartiet skapade gynnsamma förhållanden för aktivisterna i Baqir al-Sadr Dawaparti att lämna Najaf och börja bygga sin organisation i Bagdad, där de koncentrerade sig på att rekrytera shiamuslimska universitetsstudenter. Dawakadrer arbetade i de traditionella shiamuslimska religiösa institutionerna, som moskéer och sociala centrum kallade *husayniyya*, där de skapade bibliotek och läsesalar.

Shiaislamistiska aktivister byggde också på existerande religiösa traditioner som *mawakib husayniyya*, processioner för att hedra Imam Husayn ibn Alis martyrskap. De fyllde processionerna med ett visst mått av oppositionellt politiskt innehåll och tog dem till nya skådeplatser – till exempel genom att organisera *mawakib* på samtliga institutioner på Bagdads universitet, något som blev en

ersättning för gatudemonstrationer.

Adil Abdul-Mahdi, som kom att bli en framstående figur inom den irakiska politiken under och efter USA:s ockupation, tillhörde ett skikt av aktivister för vilka de kommunistiska idéerna hade förlorat sin lockelse på 1970-talet. Han hade under sina studier av politisk ekonomi i Paris varit vänsteranhängare, och stödde en utbrytargrupp från IKP som genomförde en kortvarig gerillakrigskampanj mot Baathregimen. Efter den iranska revolutionen blev Abdul-Mahdi en framträdande medlem i Islamska revolutionens högsta råd i Irak (SCIRI), en väpnad shiaislamistisk strömning som på 1980-talet bildades av irakiska landsflyktingar i Iran.

En generation tidigare hade hjältarna och martyrerna i oppositionen mot den irakiska regimen ofta varit kommunister. Men i slutet av 1970-talet var det shiaislamister som gjorde anspråk på denna roll. De religiösa traditionerna från Najaf och Kerbala tillhandahöll mobiliserande strukturer för ett uppror mot regimen. 1977 deltog tusentals personer i shiamuslimska pilgrimsfärder, och ropade taktfast mot de baathistiska ledarna:

Ya Saddam sheel eedak
Jaish wa sha'ab ma yuridak!

[Bort med tassarna från Saddam!
Varken armén eller folket vill ha er!]

Störtandet av shahen i Iran höjde insatserna ännu mer. Islamistiska aktivister hoppades att Ayatolla Ruhollah Khomeinis modell för den islamska revolutionen skulle kunna tillhandahålla en väg till ett rättvist samhälle. Det baathistiska ledarskapet gjorde en förebyggande insats och arresterade och avrättade Baqir al-Sadr, trots hans prästerliga status som storayatolla, och oräkneliga andra islamister.

Efter Saddam

I efterdyningarna till koalitionen invasion av Irak återvände landsförvisade kadrer från Dawa och SCIRI hem. Ockupanterna arbetade tillsammans med pro-iranska shiaislamister och de största kurdiska nationalistiska partierna för att skapa ett nytt politiskt system. Men långt från att lägga grunden till ett demokratiskt, blomstrande Irak, ledde den fördelning av politiska poster och resurser som användes, i enlighet med vad tjänstemän från USA:s utrikesdepartement antog vara Iraks demokratiska mosaik, bara till att korruptionen och den våldsamma sekteristiska konkurrensen befästes ännu djupare i staten.

IKP hade varit mot invasionen men accepterade en inbjudan att ansluta sig till det av USA utnämnda Irakiska regeringsrådet. När politiken senare övergick till en ny period av uppror, denna gång riktat mot den generation som på 1970-talet hade övergivit vänstern för islamism, fick det uppleva ett blygsamt återupplivande av sitt öde.

Abdul-Mahdi visade sig själv bli den mest framstående skalp som togs av det folkliga uppror som bröt ut i oktober 2019. Efter att från och med 2004 ha suttit på flera regeringsposter blev han i oktober 2018 premiärminister i Irak. Han hade till stor del iranska regeringen att tacka för denna post, eftersom iranierna förhandlade fram en överenskommelse som gjorde slut på det politiska dödläget efter valet 2018, där valalliansen Sairoon fick flest parlamentsplatser.

Sairoon var en koalition av grupper som innefattade kommunistpartiet och sadriströrelsen, en shiamuslimsk strömning som uppstod på 1990-talet med Baqir al-Sadrs brorson Muqtada som galjonsfigur. Liksom sin föregångare Dawa utnyttjar sadriströrelsen den symboliska efterklängen av att ha stöd i Najaf, men rörelsens verkliga bas finns i Bagdads fattiga bostadsområden, i det område som nu kallas Sadr City. Området var tidigare ett av huvudstadens kommunistiska fästen och byggdes ursprungligen som ett projekt med subventionerade bostäder som ersatte de slumkvarter med lerhyddor där Bagdads fattigaste bodde.

Tishreenrevolutionen

Tishreenrörelsen 2019 blev en chock för Iraks härskande klass. Det fanns ett intensivt ursinne i Dawas gamla hjärta Najaf och Kerbala. Uppretade av polisvåld som ledde till hundratals döda unga demonstranter över hela landet tände demonstranter i slutet av november eld på det iranska konsulatet i Najaf. Några dagar senare avgick premiärminister Abdul-Mahdi.

Sairoons valseger året innan borde kanske ha varit en varning för att åsikterna höll på att förändras. Det konservativa Najaf valde en kommunistisk kvinnorrättsaktivist och lärare, Suhad al-Khateeb. Regeringstjänstemän som i maj 2018 kom för att öppna stadens nya internationella stadion möttes av buanden och rop, ”Ni är alla tjuvar!”

Iraks till största delen shiamuslimska syd hade redan 2018 skakats av demonstrationer som spred sig från Basra till andra städer, inklusive Najaf och Hilla och även huvudstaden. Ilskan över bristen på jobb åt lokalbefolkningen i en oljesektor som rapporterade rekordvinster sammanföll med en ökande frustration över statens oförmåga att tillhandahålla dricksvatten och elektricitet för miljoner.

2019 var protesternas epicentrum inte längre Basra, även om staden fortfarande var en viktig motor för mobiliseringarna. Nu tog Bagdad ledningen, med tusentals människor som samlades vid en sittdemonstration på Tahrirtorget i huvudstadens centrum. De övervakades av det berömda Frihetsmonumentet, en enorm modernistisk skulptur till minne av 1958 års revolution. Talkörerna och parollerna utvecklades från lokala hänvisningar till korrumperade politiker till mer allmänna krav som ”Vi vill ha ett fosterland”.

Som en irakisk aktivist uttryckte det i en intervju 2019:

De vill befria landet så att vi kan leva med respekt och värdighet. De vill ha ett land där de irakiska inkomsterna faktiskt används för att utveckla infrastrukturen från grunden och uppåt och används för att förbättra samhällsservice, utbildning, sjukvård, rent vatten och energiförsörjning. De vill ha yttrandefrihet och också rätt att uttrycka sig och ha vilken religiös tro man vill.

Rörelsen på torgen

Rörelsen upprättade stora, halvt permanenta sittdemonstrationer på symboliska centrala torg. Ockupationen av Tahrirtorget i Bagdad började i början av oktober 2019 och fortsatte att vara brännpunkt för stora demonstrationer, med ett kort avbrott för den shiareligiösa festivalen Ashura i mitten av månaden. När Covid-19-pandemin drabbade Irak i mars 2020 hade det sedan flera månader pågått sittdemonstrationer i Basra, Nasiriyah och andra städer.

Mordet på den höge iranske generalen Qasem Soleimani i Bagdad med en amerikansk drönarattack

i januari 2020 gav ny energi och politisk tillförsikt till den shiaislamistiska rörelsen som var allierad med Iran. Det gav för första gången sedan oktober dessa krafter utrymme att mobilisera massdemonstrationer på gatorna och fördöma USA:s intervention. Men det dödligaste slaget mot de protesterande kom inifrån, när Muqtada al-Sadr beordrade sina anhängare att lämna sittdemonstrationerna och ansluta sig till säkerhetsstyrkorna för att rensa bort dem från gatorna.

Det finns olika åsikter om i vilken grad IKP kunde forma eller direkt dra fördel av proteströrelsen Tishreen. Partiet använde verkligen sin lilla plattform i parlamentet för att visa sitt stöd för de allt större demonstrationerna. Deras ledamöter, inklusive partiets generalsekreterare Raid Fahmi, lämnade parlamentet i protest mot det fruktansvärda förtrycket under upprorets första veckor.

Fahmi sa vid den tiden till en journalist att partiet var ett av få organiserade politiska krafter som demonstranterna tolererade, så länge IKP:s medlemmar anslöt sig till rörelsen som individer. Andra redogörelser antyder att partiledarna var mer försiktiga med att engagera sig i rörelsen när den först bröt ut, eftersom de inte kände till organisatörerna.

Drivkraften bakom Tishreenmobiliseringarna var en ny generation av unga aktivister som, som ett reportage uttrycker det, var skeptiska mot de ”de traditionella massmissnöjespartierna” – närmare bestämt IKP och sadristerna. Valalliansen mellan sadristerna och IKP hade ökat denna misstro, och den roll som al-Sadr spelade under krossandet av proteströrelsen bekräftade många farhågor om sadristernas avsikter.

Alternativ

Tre år efter upproret har IKP ställt sig i centrum på en ny paraplyorganisation som representerar olika delar av Iraks samhällsrörelse, med målsättningen att översätta de folkliga men diffusa krav som Tishreenrörelsen uttryckte till politiska reformer. Med siktet inställt mot ”partier som vidhåller det partiska, sekteristiska kvotsystemet” har Fahmi hävdad att tiden är mogen för en ny politisk och valallians som kan erbjuda ett verkligt alternativ till status quo.

Detta förhållningssätt passar bra till IKP:s inriktning gentemot staten. Den presenterar en liberalt demokratisk ”institutionell rättsstat” som Tishreengenerationens yttersta önskan, och framställer det som ett konkret förverkligande av ropet ”Vi vill ha ett fosterland”. Tanken att det ska vara en *irakisk* stat som arbetar för alla sina medborgare, oavsett tro, språk eller kultur, var ett tydligt tema i proteströrelsen.

Men på andra sätt har Tishreengenerationens uppoffringar inte bara ställt frågor till de sekteristiska partierna utan också till IKP och andra organisationer som har kombinerat ett strategiskt fokus på staten med en taktiskt inriktning mot gatorna. Kommer mixtrande i kanterna på ett trasigt system verkligen ge irakierna en väg framåt? Eller behöver Irak en djupare och bredare revolution, om det under denna period av katastrofer ska bli ett drägligt fosterland för befolkningens fattiga majoritet?

Lästips:

[Om Iraks Kommunistiska Parti](#), av Jan Guillou och Marina Stagh.

[De irakiska kommunisternas tragedi](#), av Anne Alexander.

[Sadr, sekterismen och ett folkligt alternativ](#), av Joseph Daher.